

RAZGLEDI

ZAPUŠČENA NASELJA V GORSKIH OBMOČJIH FURLANIJE - JULIJSKE KRAJINE: MOŽNOSTI OKREVANJA ŽELEZNE DOLINE

AVTORJI

dr. Igor Jelen

Università di Trieste/Univerza v Trstu, Piazzale Europa, 1, I – 34127 Trst, Italija
igor.jelen@dispes.units.it, <https://orcid.org/0000-0003-1964-9232>

dr. Erika Džajić Uršič

Fakulteta za uporabne družbene študije Nova Gorica, Gregorčičeva ulica 19, SI – 5000 Nova Gorica, Slovenija
erika.ursic@fuds.si, <https://orcid.org/0000-0003-4001-7002>

mag. Michael Beismann

Regionalsynergie Innsbruck, Weißgattererstraße 16/3, A – 6020 Innsbruck, Avstrija
beismann@regionalsynergie.com

dr. Peter Čede

Universität Graz/Univerza v Gradcu, Institut für Geographie und Raumforschung/Inštitut za geografijo in prostorske raziskave, Heinrichstraße 36, A – 8010 Graz, Avstrija
peter.cede@uni-graz.at

dr. Ernst Steinicke

Universität Innsbruck/Univerza v Innsbrucku, Institut für Geographie/Inštitut za geografijo, Innrain 52f, A – 6020 Innsbruck, Avstrija
ernst.steinicke@uibk.ac.at

DOI: <https://doi.org/10.3986/GV94206>

UDK: 911.372.9:711.13(450.36)

COBISS: 1.01

IZVLEČEK

Zapuščena naselja v gorskih območjih Furlanije - Julijske krajine: možnosti okrevanja Železne doline
Prispevek na primeru gorskih vasi v Furlaniji - Julijski krajini, ki doživljajo depopulacijo, osvetljuje, da lahko nove oblike priseljavanja izboljšajo videz in socialno-ekonomski položaj perifernih območij v Alpah. Na podlagi statistične analize je obravnavno trenutno stanje gorskih vasi (območja), podkrepljeno s terenskimi raziskavami zapuščenih naselij. Rezultati kažejo, da so »novi priseljenci« nosilci inovacij, ki dajejo zagon različnim dejavnostim, zlasti kmetijstvu, turizmu, umetniškim in kulturnim dejavnostim ter imajo bistveno vlogo pri prestrukturiranju nepremičninske dediščine in pri obnovi zapuščenih naselij. Njihova dejavnost omogoča vzdrževanje in vse večjo regeneracijo alpske pokrajine, kar z oblikovanjem novega kmetovanja spodbuja nove družbene strukture. Vas Dordolla v Aupski dolini (Val Aupa) se je nedavno izpostavila kot lokalno središče teh inovacijskih gibanj, vpliv pa se kaže v celotni dolini. Model procesa regeneracije je mogoče uporabiti tudi na drugih depopulacijskih gorskih območjih Furlanije - Julijske krajine in širše.

KLJUČNE BESEDE

migracije, gorska območja, revitalizacija, vasi duhov, Furlanija - Julijska krajina, Italija

ABSTRACT

Abandoned settlements in the mountainous areas of Friuli-Venezia Giulia: the possibilities of recovering of the Canal del Ferro

The aim of this work is to demonstrate that new immigrations improve the appearance and socioeconomic situation of remote alpine regions. Friuli mountain villages, having become sparsely inhabited or indeed real ghost towns, are particularly suitable areas for such studies. The research builds on the one hand on analysis of the current state of the art as well as on analyses of official statistical data. It is on the other hand derived from own surveys in the course of investigative visits to all ghost towns in the research area. The results show that newcomers bring innovation and new impulses in agriculture, tourism, artistic and cultural sphere and play a key role in renovating existing buildings, reusing fallow plots of land and establishing a creative dynamic. Their activities increasingly enable the regeneration and maintenance of alpine cultural landscapes, resulting in new social and agrarian structures, which are emerging as »new farming« in the study area. The village of Dordolla in the Aupa Valley has recently established itself as a centre of innovation of these new processes and its achievements are evident in the rest of the valley, too. The regeneration processes analysed in the study area could also be transferred to other remaining partially abandoned settlements in Friuli-Venezia Giulia and broader.

KEY WORDS

migration, mountains, revitalization planning, ghost villages, Friuli-Venezia Giulia, Italy

Uredništvo je prispevek prejelo 19. oktobra 2021.

1 Uvod

V gorskih območjih Furlanije - Julijske krajine je pojav t. i. novih gorščakov (visokogorcev, angleško *new highlanders*) oziroma migrantov iz ugodja (*amenity migrants*), postal vse pomembnejši. Pojav »mest duhov« (*ghost towns*) ali v primeru Furlanije - Julijske krajine bolje rečeno »vasi duhov« (*ghost villages*), je pojav, ki je postal viden predvsem v kontekstu zapuščenih naselij v drugi polovici dvajsetega stoletja (Fourny 2018). »Novi priseljenci« imajo topogledno velike zasluge, saj so po letu 2000 vidno prispevali k okrevanju zapuščenih naselij. Zaradi priselitve se zdi, da se procesi opuščanja upočasnjujejo, gorska območja v Furlaniji - Julijski krajini pa so si demografsko opomogla. Stoletni trend depopulacije se tako obrača, saj se vse več ljudi oziroma družin iz nižinskih območij preseljuje v doline gorske Furlanije - Julijske krajine, tako trajno, kot začasno z namenom iskanja boljših življenjskih pogojev povezanih z gorskim okoljem.

Čeprav je skupna bilanca med odselitvami in priselitvami še vedno negativna, pa je pri več zapuščenih naseljih prišlo do repopulacije. Med najprivlačnejšimi lokacijami priseljevanja, ki sicer niso posebej primerna za turizem in prebivanje, je tudi Železna dolina (*Canal del Ferro*) (slika 1). Naselja v določenem smislu ponujajo »eksperimentalne pogoje«, kjer je mogoče slediti različnim učinkom teh »novih« naselij – funkcionalnim, družbenim in gospodarskim. Zlasti je mogoče opazovati različne vidike inovacij, ki so značilne za nove prihode in bi zato lahko predstavljale vir navdiha za podobne razmere na drugih obrobni območjih alpskih dolin Furlanije - Julijske krajine. Nekateri avtorji opisujejo večino novih priseljencev kot »nove pionirje« (*new pioneers*) (Jacob 1997; Bender in Kanitscheider 2012; Čede s sodelavci 2018).

Že s kratkega obiska vasi v Železni dolini je mogoče razumeti, kakšni so učinki okrevanja; čeprav se zdijo te vasi še vedno zapuščene. V nekaterih vaseh so vidni učinki obnovitve gradbene dediščine, lokalne infrastrukture in kmetijskih dejavnosti, ki so na splošno posledica novega priseljevanja.

Z raziskavo smo hoteli preveriti ali se na tem območju pojav »vasi duhov« (popolnoma zapuščene vasi) še vedno širi ali pa je v procesu regresije. Nadaljnji cilj je bil opredeliti, katere so glavne novosti, ki so jih ustvarili »novi priseljenci«, tako v kulturnem kot gospodarskem smislu.

Najprej se avtorji sprašujemo ali gre le za ponovno oživitev kmetijske dejavnosti, ki je bila prekinjena v času opuščanja – morda pred eno ali več generacijami, morda v smislu dejavnosti krajšega delovnega časa (sezonsko ali delo ob vikendih) ali pa je mogoče opazovati povsem nove načine izkoriščanja naravnih virov. Wilson (2009) na podlagi novih postproduktivnih idej navaja, da je gospodarski dobiček element, ki v takšnih primerih zaseda drugo mesto glede na ostale dejavnike priseljevanja.

Nadalje nas je zanimalo ali bi bili »novi gorščaki« sposobni dati zagon novemu gospodarskemu ciklu in drugim ne kmetijskim dejavnostim na teh območjih. Po mnenju avtorjev lahko na primer takšno gospodarsko okrevanje le okrepi privlačnost podeželja, kar povzroči vrsto pozitivnih učinkov, vključno z boljšim vzdrževanjem kulturne pokrajine in zmanjšanjem tveganj povezanih z upravljanjem gorskega okolja (na primer požari, poškodbe gozda zaradi bolezni in škodljivcev).

2 Teoretična in metodološka izhodišča

Fenomen novega priseljevanja na obrobna območja je razumljen kot zavestna izbira selitve lastnega prebivališča iz urbanih območij v oddaljena, gorska območja, zaznana kot privlačna in ga je mogoče kontekstualizirati kot gibanje proturbanizacije (Berry 1976) in migracije iz ugodja (*amenity migration*) (Graves 1980; Moss 2006). Ta vključuje tudi tisti del prebivalstva, ki svoje kognitivne okvire delovanja (Besednjak s sodelavci 2021) oblikuje na način vzpostavljanja življenjskih pogojev z več prebivališči (McIntyre 2009), posledica česar je stalna mobilnost, kar je v nasprotju z načelom stalnega prebivališča. Glavni razlogi za migracije so povezani z možnostmi okolja, ki ponuja boljšo kakovostjo življenja ter možnost različnih prostočasnih dejavnosti (Moss in Glorioso 2014; Steinicke, Čede in Löffler 2012; Steinicke s sodelavci 2014).

Novije raziskave kažejo potencial, ki ga predstavljajo nove oblike kmetijstva in novo kmetovanje (*new farming*) (Gretter s sodelavci 2019), kot tudi možnost, da migranti iz ugodja (s celim gospodinjstvom) izboljšajo lastne standarde zdravja, prehrane ter na splošno okoljskih in socialnih lastnosti (Cretton 2018). Cretton (2018) ugotavlja tudi, da taista gibanja oblikujejo nekakšno *gentrifikacijo* določenih delov Alp, zlasti na območjih z večjimi turističnimi znamenitostmi. Na eni strani novi priseljenci dajejo zagon projektom in novim dejavnostim, zlasti kulturnim (na primer organizacije dogodkov, razstav ali koncertov), po drugi strani pa lahko dajejo nov zagon dejavnostim, ki se običajno izvajajo zlasti v kmetijskem sektorju (tradicionalna raba zemljišč, oživitvitev zapuščenih struktur). Kljub ustvarjalnosti novih priseljencev ter pomenu ugodja migrantov za zagon nove dejavnosti se smatra, da se takšni inovativni doprinosi ne morejo predstavljati linearnega modela – prostorsko in/ali časovno (Hägerstrand 1969; Mayer in Meili 2016).

Te »pionirske zagonske dejavnosti« je mogoče najti tako v naseljih duhov, ki so v procesu opuščanja kot tistih, ki že doživljajo (ali jih dosegajo) procese okrevanja. Kar zadeva slednje se zdi, da se strokovna literatura ne ukvarja veliko s tem, kako se ta okrevanje kažejo. Namen raziskave je zato tudi preučiti število, poreklo in dejavnost »novih pionirjev«, doslednost projektov revitalizacije ter sorodne kulturne in gospodarske novosti v pokrajini.

Članek temelji na treh hipotezah: (1) prisotnost priseljencev ustvarja koristi tako za okrevanje zasebnih kot javnih opustelih stanovanjskih struktur (artefakti, infrastrukture, povezave, servisna omrežja), (2) priseljenci prispevajo k oblikovanju novih oblik kmetijskih dejavnosti in tvorijo nove družbene kategorije – »novih pionirjev«, (3) dejavnosti »pionirjev« se odražajo na drugih socialnih, gospodarskih in kulturnih dejavnostih.

Raziskava je vključevala dve fazi dela: (1) splošen pregled trenutnega stanja nekdanjih vasi duhov in delno zapuščenih območij Železne doline (*Canal del Ferro*) ter (2) podrobne individualne intervjuje v občini Možac (*Moggio Udinese*) v Aupski dolini (*Val Aupa*). Empiričen del raziskave je obsegal tako uporabo uradne statistike kot terensko delo s kartografsko analizo zapuščenih vasi.

Poleg upoštevanja trenutnega stanja in ovrednotenja uradne statistike, je bilo treba tudi posodobiti zemljevide glede rabe (in delovanja naselij), za katere je bila značilna depopulacija do leta 2000.

Podrobnejše raziskave so se začele leta 2018 in so trajale do leta 2021, ko so bile vse vasi duhov ponovno obiskane. Te vasi so bile v sklopu drugih raziskav kartirane že leta 2005. Določeno je bilo (trenutno) število prebivalcev, funkcija stavb in raba zemljišč.

Najpomembnejša raziskovalna metoda so bili kvalitativni polstrukturirani intervjuji z vsemi tamkajšnjimi prebivalci, ki so bili prisotni med terensko raziskavo. Poudarek je bil na poreklu, času prebivanja, zaposlitvi, premoženjskem položaju in starosti.

Raziskavo so vodili sodelavci Univerze v Innsbrucku ob sodelovanju 34 študentov iz treh univerz – Innsbruck Gradec in Trst. Sodelujoči študenti so v sklopu raziskave tudi zaključili magistrske module (*master module*) na temo struktur šibkih gorskih območjih Furlanije - Julijske krajine (jesen 2018 in pomlad 2019). Terenska raziskava je omogočila obisk vseh takrat prisotnih družin in intervjuje z njimi. Od skupno 151 gospodinjstev (glej poglavje 4) se 111 oseb nahajalo v občini Možac (v različnih zaselkih). Polstrukturirani intervjuji so bili opravljeni z vsemi, tudi z osebami, ki imajo več prebivališč ter so bili le začasno prisotni v dolini. Čeprav so bili intervjuvanci obveščeni o ciljih in metodah raziskave, je večina začasno stanujočih izrazila nezaupanje do uporabe avdiovizualnih orodij (snemanja intervjujev) in zapiskov. Ker te osebe pogosto nočejo razkrivati zasebnega življenja, so bili pripravljeni povzeti terenskih poročil, ob upoštevanju, da je v takšnih okoliščinah dejansko nemogoče ohraniti anonimnost glede na majhnost naselij. Kvalitativna analiza vsebine (Mayring 2019) z uporabo kategorizacije ni bila izvedljiva, zato se je analiza zanašala na terenske povzetke. Stalni prebivalci naselij z razkrivanjem informacij in snemanjem niso imeli težav. Tudi po teh terenskih raziskavah je še potekalo obiskovanje območja in spremljanje dogajanja v lokalnih medijih, na spletnih omrežjih in prek drugih virov informacij, tudi v obdobju Covid-19 (od začetka leta 2020 do maja 2021) (Čede in Steinicke 2007; Biesmann s sodelavci 2022).

3 Demografska gibanja v gorskih območjih Furlanije - Julijske krajine

Za gorske skupnosti Furlanije - Julijske krajine so tradicionalno značilna izseljenska gibanja (Zanini 1964), a je bilo kljub temu demografsko ravnovesje do petdesetih let 20. stoletja še vedno pozitivno. Presežek rojstev je nadomestil stopnjo depopulacije zaradi odseljavanja. Selitvena krivulja se je v goratih območjih začela obračati v »negativno smer« v sedemdesetih letih 20. stoletja. To je bilo predvsem na območjih, kjer sta se hkrati preletata negativni učinek upočasnitve naravnega prirasta prebivalstva in izseljevanje.

Upoštevati je treba tudi učinke potresov leta 1976, ki so zajeli Furlanijo - Julijsko krajino v kritičnem trenutku transformacije k poznemu modernizmu ter v praktično vseh hribovitih in gorskih naseljih severne Furlanije povzročili ogromno materialno uničenje stavbne dediščine in gospodarske infrastrukture. Lokalne zgoščitve prebivalstva v občinskih središčih pa so povzročile dokončno izgubo prebivalstva v obrobni in oddaljeni naseljih. Vse to je prispevalo, da je bila najbolj izrazita depopulacije prav v stranskih dolinah, ki so pogosto prometno slabo dostopne (ob upoštevanju mobilnosti z lastnim prevoznim sredstvom).

Takšen razvoj ima lahko velike posledice pri človeških virih in kulturni dediščini, saj vodi do točke, ko se mehanizmi prenosa, ki so značilni za generacijski prehod, prelomijo. Proces je, kot ugotavlja Steinicke (1991), dosegel višek ob koncu osemdesetih let 20. stoletja. Pozneje Čede in Steinicke (2007) ločujeta med popolnoma opustelimi in samo začasno naseljenimi kraji. Ti podatki so uporabni za razumevanje razvoja pojava opuščeni vasi vse do danes. Statistični podatki namreč še danes kažejo upadanje prebivalstva, čeprav so izgube precej nižje, kot so bile še v devetdesetih letih 20. stoletja. Letna izguba prebivalstva je bila v šestdesetih letih 20. stoletja 2,3 %, v osemdesetih letih pa 0,97 % (ISTAT 2019; Beismann, Čede in Steinicke 2022). Najnovejši podatki kažejo, da je demografski položaj primerljiv z demografskim stanjem drugih italijanskih gorskih območij (Löffler s sodelavci 2016), a se kljub temu poudarja kritičen položaj tega območja. Od leta 1951 do leta 2020 se je število prebivalcev v furlanskih goratih območjih tako rekoč prepolovilo – iz 132.827 (1951) na 66.102 prebivalcev (2020), v Železni dolini pa zmanjšalo za več kot 60 % – iz 18.699 na 6992 prebivalcev. Kljub dejstvu, da je število »novih priseljencev« manjše (sorazmerno in absolutno) kot v drugih alpskih območjih (na primer lombardskih ali piemontskih alpskih predelih, kjer so migracije izmeničnih razmerij pomembne že desetletja), pa je v zadnjih letih vse pogostejše lahko srečamo nove prebivalce, ki pogosto niso iz Alp. Ta proces se je tu začel kasneje in se na splošno v vzhodnih Alpah odvija počasneje, kar je posledica dejstva, da na tem delu italijanskega alpskega območja ni velikih mest, kot so Torino, Milano, Brescia ali Verona, ki bi lahko napajala valove priseljevanja iz »ugodja« (ali »protiurbanizacijo«) v gorska območja. Obstajajo pa tudi drugi razlogi za »zamudo«, vključno s prisotnostjo politične meje na vzhodu, ki je pomenila oviro za trgovino in povzročala različne omejitve pri rabi zemljišč, zlasti za vojaške namene; dodatna razloga pa je mogoče najti tudi v popotresni obnovi ter gradnji velikih infrastrukturnih objektov, ki so na tem območju tradicionalno namenjene prometu dolgega dosega, kar pa je paradoksalno imelo negativen vpliv na lokalne skupnosti (Jelen 2014).

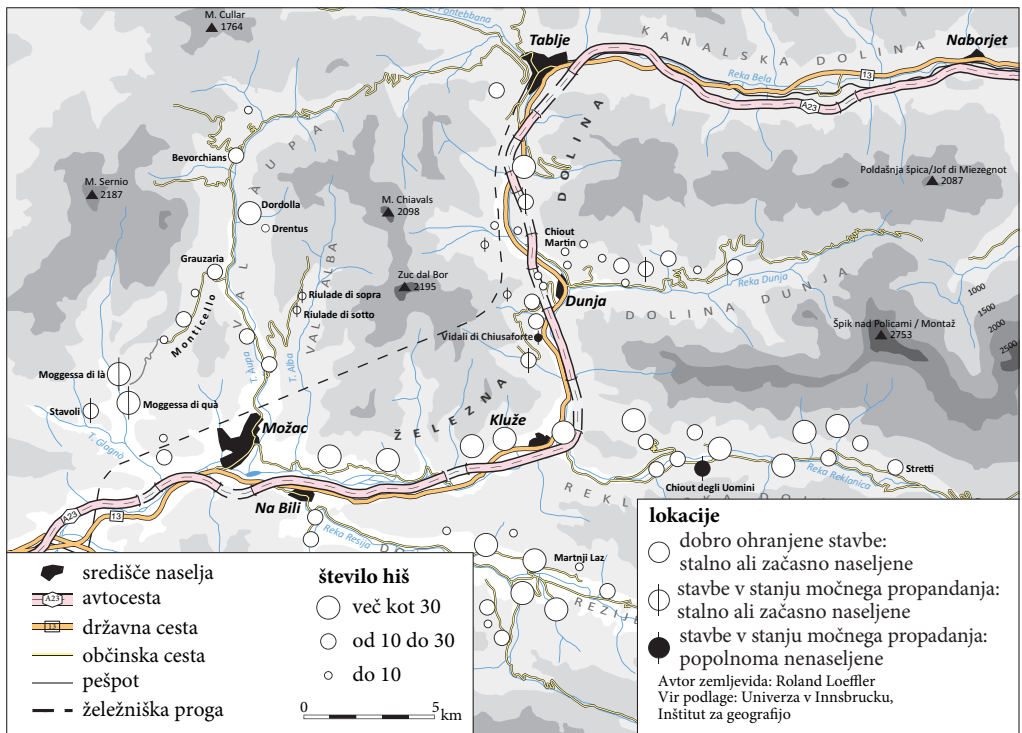
4 Delno ali popolnoma zapuščene vasi

Proces zapuščanja in trenutnega stanja vasi (na gorskih območjih Furlanije) je prikazana na sliki 1. V predhodni raziskavi (Steinicke, Cirusuolo in Čede 2007) je bilo poleg številnih primerov delne depopulacije zabeleženo 18 popolnoma zapuščenih vasi, leta 2021 pa sta bili takšni zgolj dve. To sta *Chiout degli Uomini* (leta 1921 z 68 prebivalci) in Vidali v Klužah (*Chiusaforte*) (leta 1921 s 84 prebivalci). Obe naselji sta danes ruševinah. Naselji sta bili zapuščeni tudi zaradi pomanjkljive obnove infrastrukture po potresih leta 1976. Prebivalstveno stanje na drugih 16 lokacijah kaže na določeno okrevanje, čeprav so številke nizke, na primer *Riulade di Sotto* in *Riulade di Sopra* sta vasi, ki sta prav tako uničeni in z malo

prebivalci, medtem ko je v *Stavoli* kar 32 ljudi, ki lahko sodijo v kategorijo novih priseljencev. Naj ome-nimo, da je za to preučevano območje značilna velika jezikovna raznolikost, ki so odraža v lokalnih različicah zemljepisnih imen, ki združujejo krajevna narečja: furlansko, italijansko, slovensko in nemško govoreče prebivalstva. To pa tudi pomeni, da vsa zemljepisna imena niso uradno prevedena v slovenski jezik.

Težko je določiti točno število prebivalcev teh vasi, saj niso trajno naseljene, in tudi zato, ker na prebivaliških niso vedno prisotni vsi družinski člani. Prav tako je treba upoštevati, da trenutna uradna statistika ne obravnava posebne kategorije prebivalstva, opredeljenega kot *večrezidenčnega* (posameznik ima tako stalno kot začasno prebivališče). Včasih prebivanje v gorskih pokrajinah dejansko sovпада s »drugim domom« (na primer počitniška hiša), čeprav je registrirano kot glavno stalno prebivališče, predvsem zaradi davčnih prihrankov, ki ga izkorišča eden od družinskih članov. Prav tako se uradni podatki lahko štejejo za (pre)splošne in jih je zato nujno treba primerjati s ponavljajočimi raziskavami v različnih časovnih obdobjih.

Od 151 družin, ki so bile registrirane kot stalni prebivalci vasi duhov ali zapuščenih vseh, jih je naša raziskava obravnavala kar 144. To so novi priseljenci, katerih prisotnost v dolini se odvija na različne načine, vključno z mesečnimi, občasnimi ali periodičnimi obiski ter sezonskimi bivanji. V vaseh *Stretti* v dolini *Reklanice* (*Val Raccolana*), *Martnji Laz* (*Martignilas*) v dolini *Rezije* (*Val Resia*) in *Chiout Martin* v glavni *Železni dolini* se zdi, da so prebivalci naseljeni stalno, tudi v zimskih mesecih. Glede na zadnje raziskave premikov prebivalstva (predvsem trend iz marca 2020), kaže, da se je večina »novih priseljencev« iz urbanih območij (na primer *Vidma/Udine*, *Trsta/Trieste* in *Trevisa* v deželi *Veneto*) naselila v glavni *Železni dolini* – priselili so se na začetku razglašene pandemije *Covid-19* ter podaljšali svoje bivanje do začetka junija 2021. Običajno se začetek sezonskega bivanja zgodi v obdobju,

Slika 1: Dokazi o novih naseljih v Železni dolini in pripadajočih stranskih dolinah leta 2021.

ko so poti do bivališč dostopne. V letih 2020 ter tudi v 2021 pa so kljub težko dostopnim potem zaradi snega in ledu potekale migracije zaradi zdravstvenih razlogov.

Sam izvor prihoda in poreklo novih prebivalcev se razlikujeta od območja do območja. Mnogi so potomci druge ali tretje generacije izseljencev, ki so se preselili na bližnje lokacije (tako imenovani remigranti). Vendar pa se zdi, da razvrstitev po poreklu ni smiselna, ko govorimo o priseljencih, tako lokalnih, domačih kot tujih, saj se pogosto združujejo v mešane družinske enote. Večina teh priseljencev prihaja iz mest Furlanije - Julijske krajine, tj. iz bližnjih središč v dolini ali pa tudi iz mestnih središč padske nižine. Vse več je tudi posameznikov iz drugih evropskih držav (Francije, Avstrije, Nemčije, Velike Britanije in Švice). Te države so sicer predstavljale tradicionalne destinacije izseljevanja. Slednje se dogaja tudi v stalno naseljenih krajih, kot je *Dordolla*, kar predstavlja zanimiv pojav oblikovanja novih naselij z večjezičnimi in večkulturnimi elementi.

Vas *Moggesa di Qua* v občini Možac je primer vasi, ki je bila leta 2005 še vedno ogrožena zaradi depopulacije ter z večjim delom razpadajočih stavb. Po precejšnjem vložku v prenovi oddaljenega in težko dostopnega naselja, v katerem je leta 1951 živel skoraj 100 prebivalcev, zdaj ta vas postaja prebivališče vse več *večrezidenčnih* priseljencev.

Med 144 družinami, ki so bile vključene v raziskavo, je precej nizko število upokojencev – ne več kot 30 (15 %). Večina priseljencev je še delovno aktivnih. Razen nekaterih izjem, ki lahko delajo od doma v *online* obliki, so posamezniki odvisni od dela v večjih urbanih središčih. Takšni posamezniki imajo najverjetneje tudi stalna prebivališča v bližini delovnega mesta. Predvsem sezonski prebivalci, če izvirajo iz Furlanije - Julijske krajine, se v mesto vračajo tudi do petkrat na mesec, kjer ostanejo za kakšen dan. Več kot 65 % tistih, ki prihajajo od bolj daleč (iz tujine in iz pokrajin srednje ali južne Italije), je samozaposlenih ali samostojnih podjetnikov (obrtnikov). Med priseljenci so na primer: rejci, kmetje, obrtniki, pa tudi različni strokovnjaki, zdravniki, restavratorji, novinarji, obstaja pa tudi več primerov pisateljev in medijskih delavcev, umetnikov, grafikov ter informacijsko-komunikacijskih strokovnjakov. Takšne oblike del ponujajo boljše možnosti za svobodnejšo izbiro kraja oziroma prebivališča za delo na daljavo.

ERNST STEINICKE, 2018

Slika 2: Vas Riulade v občini Možac.

Skoraj vsi se poleg svojih glavnih pridobitnih dejavnosti posvečajo tudi domačim, kmetijskim ali hortikulturnim dejavnostim, vzreji domačih živali, hobijem in dejavnostim v prostem času. Povezanost z naravo, možnost manj zahtevnega družbenega življenjskega sloga, pa tudi številne možnosti za dejavnosti povezane z gorami (na primer smučanje, pohodništvo), so glavni razlogi za začasno ali dokončno selitev posameznikov in družin. Pomembna je tudi možnost pridobitve nepremičnin (ponovnih priseljencev ali potomcev in dedičev), ki se uporabljajo kot stalno prebivališče. Bistven vzrok za selitve – v skladu z izjavami priseljencev – izhaja iz možnosti izkoriščanja novih informacijsko-komunikacijskih tehnologij ter prometnih povezav, brez katerih migracij iz ugodja ne bi bilo.

5 Primer občine Možac

Naselje Možac (*Moggio di Sotto*) leži na vršaju, ki ga je hudournik *Aupa* ustvaril ob sotočju z glavno dolino ob reki Beli (*Fella*) v Železni dolini. Je osrednje naselje občine Možac (*Moggio Udinese*), ki se nahaja v severovzhodnem delu Furlanije na slovensko-italijanski narodnostni meji (leta 2020 1676 prebivalcev) in poleg celotne Aupske doline (*Val Aupa*), vključuje še vzporedno dolino *Alba* in *Glagnò* z vzpetino *Monticello*. Območje prečka državna cesta in avtocesta A23 ter drugi infrastrukturni objekti, poleg osrednjega naselja pa vključuje še šest vasi duhov in druga naselja v različnih fazah opuščanja (slika 2). Vključuje še nekatere vasi, ki jih je mogoče obravnavati kot vasi v procesu okrevanja. Priseljivanje različno vpliva na območje in kraje, vidno pa je, da že aktivnosti le peščice priseljencev sprožijo proces oživitve celotne skupnosti.

5.1 Demografski razvoj in novi prebivalci

Naselja glede izgube prebivalstva kažejo različne razmere. Glavno središče občine je po podatkih občinskega registra od konca tisočletja izgubilo le 15 % celotnega prebivalstva, ostalih 24 naselij pa 36 %. Ta regresija, ki je verjetno še večja, če upoštevamo, da je naša raziskava uspela dokazati, da v *Dordolli* več kot četrtnina prebivalcev, ki uradno prebiva v vasi, realno ni prisotnih; prebivalci so že pred letom 2000 prenesli stalno prebivališče v vas (tudi zaradi davčnih razlogov). Zato je razumljivo, da drugi uradni podatki (na primer podatki o umrljivosti) niso najbolj skladni s številom dejansko prisotnih prebivalcev. Po drugi strani pa se zdi, da so podatki o migracijah zanesljivejši. Selitveno ravnovesje glavnega kraja v občini je pozitivno – 58 registracij novih priseljencev in 6 odpovedi (lahko so bili izbrisani iz anagrafskega registra, ker so se odselili ali umrli), kar je v nasprotju s trendom, ki je značilen za obdobje med letoma 1998 in 2017. Kljub delnemu zmanjšanju prebivalstva so različna območja občine tudi območja priseljivanja. Prav tako je prisoten pojav nenajavljenih prebivalcev, sezonsko prisotnih ali večrezidenčnih priseljencev, ki se štejejo k drugim novim priseljencem. Teh je pogosto več kot prebivalcev, registriranih kot »dejansko stalni prebivalci«. Pojav je mogoče dokazati s primerom vasi *Dordolla*, čeprav le za leto 2018, ko je bilo mogoče ugotoviti večje število do nedavna še neregistriranih priseljencev (pogosto celo lastnikov nepremičnin). Ti priseljenci prek celega leta predstavljajo približno 15 % dejansko prisotnega prebivalstva. Tak primer podrobneje opisujemo v naslednjem podpoglavju, z analizo različnih skupin prebivalcev, ne glede na to, ali so to novi ali prvotni stalni prebivalci, ter primerjavo z naseljem *Dordolla* z okoliškimi naselji.

5.2 »Novo priseljivanje« kot orodje za oživitev naselja Dordolla

Dordolla je osrednje naselje v notranjosti Aupske doline in skupaj z bližnjim zaselkom *Drentus* predstavlja primer dobre prakse okrevanja po obdobju depopulacije, ki je v drugi polovici 20. stoletja povzročila izgubo prebivalstva za približno 90 %. Okrevanje se kaže v dejstvu, da je bilo leta 2018 »novih priseljencev« (vključeno s »remigranti«) toliko kot prvotnih prebivalcev (tako v *Dordolli* kot v *Drentusu*),

vidna pa je omejena rast števila prebivalcev. To je bilo zlasti povezano z naselitvijo kmetijske družine s petimi družinskimi člani. Poleg tega je treba vzeti v zakup tudi prek 20 sezonskih stanovalcev (predvsem v poletnih mesecih), ki se tudi uvrščajo med migrante iz ugodja ali občasnega turizma.

V takšnih naseljih so vidni procesi revitalizacije, kar je tudi jasno iz intervjujev, saj so »novi priseljenci« hkrati prvi »arhitekti« obnove, uporabe in vzdrževanja krajinskih in kulturnih virov. To velja tudi glede obnove obstoječih stavb ter artefaktov, značilnih za tradicionalno pokrajino, njeno estetiko in funkcionalnost, kar daje tem vsem poseben značaj.

Turistična gibanja se običajno odvijajo tedensko ali sezonsko, kar prispeva k nadaljnjemu prevrednotenju novih in obstoječih struktur. Ponovna uporaba infrastrukture koristi tako priselencem kot prvotnemu prebivalstvu. Poudariti je treba, da je za to območje značilno razdrobljeno lastništvo nepremičnin. Takšna struktura otežuje, celo onemogoča upravljanje zemljišč in hromi različne (predvsem kmetijske) dejavnosti, upravljavcem pa povzroča težave. Prebivalstvo in institucije na teh območjih se tega zavedajo; nenazadnje se pri različnih vzrejnih dejavnostih že dogaja, da se izkoriščajo pašne pravice popolnoma zapuščenih območij. V praksi se ta težava pojavlja prav pri omenjeni kmečki družini iz *Drentusa*. Kmetijsko gospodarstvo družine ima na podlagi družinskih vezi pravico do uporabe več kot 3 ha lastniških zemljišč, tako da se lahko njihove kmetijske dejavnosti razvijajo v dovolj velikem obsegu.

5.3 Kmetijstvo in kulturna pokrajina

V literaturi je področje kmetijskih inovacij, ki so jih novi priseljenci prinesli na obrobja alpskih območij, dokaj prisotno. Gre za proces, ki ga je treba povezati z *neoruralizmom* – izraz se je prvič pojavil v začetku sedemdesetih let 20. stoletja na jugu francoskih Alp (Garcia 1977; Mercier in Simona 1983; Grüner in Konzett 2018). Kmetijske inovacije so v tem oziru opredeljene kot inovacije, ki spodbujajo nadaljnje inovacije s katerega koli vidika (Fassio s sodelavci 2014; Varotto in Lodatti 2014; Gretter s sodelavci 2019; Urbanc in Šmid Hribar 2021; Beismann, Čede in Steinicke 2019). Vse to velja tudi za kmetijsko družinsko podjetje iz *Drentusa*, ki lahko služi kot model celotnega procesa revitalizacije in katerega dejavnosti se nanašajo na intenzivno uporabo, obnovo, vzdrževanje ter trajnostno izkoriščanje lokalnih in okoljskih virov. Takšen sinergijski razvoj kmetijstva in različnih kmetijskih proizvodov v povezavi z drugimi ekološkimi dejavnostmi (Jelen 1996) poplača delo in pripomore k umestitvi lastnih proizvodov na trg (ob spremljanju želja kupcev (obiskovalcev), ob upoštevanju možnosti neposredne prodaje lokalnih kmetijskih proizvodov). Z različnimi oblikami turizma, kot je »zeleni turizem«, je povezano več različnih oblik okrevanja zapuščenih podeželskih območij (estetsko, funkcionalno in kulturno). Na podlagi tega je individualna ali družinska proizvodna enota sposobna dodatno organizirati in prilagoditi svojo dejavnost, ki pri tradicionalni planinski kmetiji običajno združuje popolnoma kmetijske dejavnosti z različnimi komercialnimi in obrtnimi dejavnostmi. V primeru omenjene kmetijske družine je ustanovljena vzrejna zadruga drobnice, ki vključuje pridelavo različnih proizvodov, kot so meso, volna in mleko. To tudi pripomore h koriščenju evropskih nepovratnih sredstev. Na podlagi tega se razvijajo sinergije in stroškovno ugodne dejavnosti vzdrževanja okolja, ki se čez čas odrazijo v celotnem lokalnem okolju kot nove sposobnosti združevanja virov in potreb. Primeri dobre prakse je nova ovčja čreda, ki poleg pomembnega produktivnega prispevka v smislu kmetijsko-živilskih virov igra pomembno vlogo pri ohranjanju obrobni travniških zemljišč; s tem preprečuje ogozdovanje, vdor invazivnega rastlina in druga okoljska tveganja (na primer požari in hidrogeološke nestabilnosti).

Na ta način dejavnost vpliva na celotno skupnost tako v gospodarskem smislu (vzreja ovc, jagnjeti in prašičev, pridelava sira in volne, gojenje krompirja, stročnic, žitaric in zelenjave za samooskrbo) kot tudi na goste in turiste v okviru počasne pridelave hrane oziroma *slow food*. Taisti pionirji imajo tako vlogo pri oživitvi celotne vasi, posredno pa spodbujajo tudi nadaljnje oblike priseljevanja. Nenazadnje, so se po uspehu tega »pionirskega projekta«, na tem območju v zadnjem času vzpostavile nove kmetijske in druge dejavnosti (Beismann in Steinicke 2019).

5.4 Nastanitvena ponudba, hrana in vino ter druge turistične dejavnosti

Ko se takšne in podobne pobude sčasoma utrdijo, imajo niz pozitivnih učinkov na že obstoječe kot tudi na druge inovativne dejavnosti. Kot primer dobre prakse velja omeniti starodavno vaško krčmo *Da Fabio* v vasi *Dordolla*, ki ponuja gostinske in prenočitve storitve, ima pa tudi trgovino z živili in nujnimi potrebščinami. To je dejansko edina struktura te vrste v vasi in igra pomembno vlogo pri ohranjanju stalnega prebivalstva v vasi. Krčma je stična točka za vse prebivalce, nove priseljence, turiste in dnevne obiskovalce, kjer se razvijajo družbena razmerja (na primer zaposlitvene prošnje in ponudbe, informacije o premičninah in nepremičninah, prošnje ter nudenje pomoči in storitev, informacije za manjša popravila). Za nastanitev gostov in turistov (tudi skupin) se je začelo oddajanje sob in nepremičnin, kjer posamezniki ponujajo možnost začasnega razpolaganja lastnih objektov (na primer sob, apartmajev s kuhinjo ali celotnih klasičnih podeželskih hiš). Poseben potencial za turistično in kmetijsko uporabo predstavljajo kočne na gorskih pašnikih v zgornjem delu Aupske doline, ki jih največkrat najemajo družine »pionirskih kmetov«.

Vse turistične pobude pa niso bile vedno uspešne. Novi priseljenci so se lotili različnih projektov obnov propadlih stavb, z namenom, da jih preoblikujejo v nastanitvene objekte, gostišča ali *Bed&Breakfast*. Mnogo projektov je propadlo že med samimi obnovitvenimi deli, verjetno tudi zaradi birokratskih ovir oziroma nepredvidljivih stroškov ter težav povezanih z delovanjem v takih okoliščinah (posebej, če investitorji prihajajo izven območja in ne poznajo lokalnih prostorskih značilnosti). Iz pričevanj prebivalcev je težko doumeti, kateri natančno so razlogi za prekinitvev oziroma nedokončanje projektov; lahko je šlo tudi za »špekulativne« naložbe.

5.5 Umetnost in kultura

Med prvimi novimi priseljenci in hkrati glavnimi igralci okrevanja po letu 2000 obstajajo, poleg *new farmers*, tudi ljudje, dejavni v različnih sektorjih kulture, medijev in umetnosti, ki so kmalu spoznali, da lahko svoje dejavnosti opravljajo tudi prek spleta oziroma delajo na daljavo. Med njimi je tudi nekaj britanskih umetnikov, ki prihajajo neposredno iz Londona in izvajajo filmsko produkcijsko dejavnost z izjemnim odmevom prek meja doline. Še posebej velja omeniti Christopherja Thompsona, ki je v zadnjih letih v različnih vaseh doline produciral svoj celovečerni film, ki ima zgovoren naslov: *The New Wild – Life in the Abandoned Lands*.

Posamezniki se med seboj povezujejo ter občasno ali večkrat letno organizirajo dogodke (na primer predstavitev izdelkov, razstave slik, predstavitev etnoloških raziskav, zbirke orodij in muzejske predmete). Na ta način so novi priseljenci prispevali (v letih pred krizo pandemije Covid-19) k organizaciji ter obnavljanju tradicionalnih običajev in praznovanju dogodkov. Tovrstni dogodki so priložnost, ko lahko »novi priseljenci« predstavijo lastne ideje, utrdijo socialne mreže ter se bolje povežejo s preostalim prebivalstvom. Takšni dogodki v dolino pritegnejo tudi več zunanjih obiskovalcev in medije.

Omenjeni dogodki predstavljajo najpomembnejše obujeno kulturno bogastvo, ki ga je težko količinsko ovrednotiti v smislu gospodarske rasti in okrevanja. To je dinamika, ki so jo »novi priseljenci« »pionirsko« spodbudili in s tem sinergijsko sprožili različne gospodarske dejavnosti, ustvarili prihodke in nova delovna mesta na lokalni ravni. S tem pa tudi tamkajšnji prebivalci lahko vidijo, da izseljevanje (migracije domačinov) ni več nekaj neizogibnega ter da ima življenje v dolini v vsem, kar dolina ponuja, koristi, ki jih druga okolja komaj lahko nudijo. Razen subvencij in projektov, ki jih je Evropska unija dodelila nekaterim posameznikom, žal do zdaj t. i. »*Dordolla sistem*« ni bil prepoznan širše ali celo institucionalno.

6 Sklep

V pričujoči raziskavi smo preučili pojav »novih priseljenec« ali novih »gorjancev«, ki se je začel v francoskih Alpah v začetku sedemdesetih let 20. stoletja. Pojav sega do furlanskih gora na severovzhodu

italijanskih Alp in kaže pozitiven učinek na proces upočasnitve oziroma prenehanja depopulacije, ki je bila za gorska območja Furlanije - Julijske krajine značilna več generacij. Učinki novega priseljevanja so še posebej vidni na lokacijah, kjer so vasi duhov, to so opuščene ali pol-opuščene vasi. Učinki dejavnosti, ki jih izvajajo novi priseljenci, igrajo pomemben »pionirski« učinek proti depopulaciji.

Novi »gorjanci« so sezonski naseljenci, ki so ne glede na izvor in dejansko motivacijo naselitve ključni nosilci revitalizacije. Na vprašanje, ali v Furlaniji - Julijski krajini še vedno potekajo procesi opuščanja vasi kot v preteklih desetletjih, se odgovor nagiba v negativno smer (čeprav z nekaj izjemami). Zdi se, da je resnica nasprotna. S časom bo mogoče bolje oceniti, ali gre za dalj časa trajajoč proces ter kakšno odpornost bodo ta naselja pokazala, ko se bo začel nov razvojni trend. Pandemična kriza Covid-19 se pridružuje tem procesom in zdi se, da še pospešuje in pritiska v določeno vrsto potencialnih novih priseljenec (migracije zaradi zdravja), kar predstavlja poseben vidik celotnega procesa migracij iz ugodja.

Po izjemnem uspehu filmske produkcije *The New Wild* (že preveden v več jezikov) je vas *Dordolla* pridobila nacionalno in mednarodno pozornost, primerljivo s sloganom novega okrevanja, zapuščenostjo in njenim čarom propada ter eksotiko pionirskega življenja in lepoto tradicionalne arhitekture zanimivih in privlačnih Karnijskih Alp. Očitno je, da imajo »novi priseljenci« vodilno vlogo zlasti v *Dordolli* in *Grauzarii*, medtem ko je v okoliških naseljih vpliva manj. Da bi model pridobil privlačnost za posnemanje, je treba razumeti načine in oblike delovanja »novega priseljenca«, pa tudi okoliščine, v katerih lahko pride do določene pobude.

Glede na izvedeno raziskavo leta 2019 so ti posamezniki pogosto pripadniki srednjega in srednjega-višjega razreda, s srednješolsko izobrazbo, prihajajo iz mest in so med daljšimi »življenjskimi odmori« (na primer rojstvo otrok, upokojitve, spremembe v poklicnem in delovnem življenju). Na splošno gre za podjetne ljudi, ki imajo dovolj kapitala za zagon dejavnosti. Remigranti so tu pogosto upokojenji ali njihovi potomci, ki so že v otroštvu ali mladosti zapustili svoje izvorno območje ali Italijo, ter tisti redki (aktivni) kmetje, ki so ostali v vasi in imajo priložnost, da zagotovijo kontinuiteto svoji dejavnosti.

Iz vseh omenjenih razlogov lahko rečemo, da različne nove kmete povezuje družbeni pomen njihovih pobud, kar presega klasično ekonomsko upravljanje kmetij. Skratka, novi kmetje imajo ideje in načrte, ki presegajo zgolj gospodarsko dejavnost. Ti akterji se ideološko povezujejo na podlagi nekonvencionalnega življenjskega sloga, ki ga izvajajo – »vračanje k naravi« ter s skupnimi tradicionalnimi dejavnostmi, v nasprotju z ohlapnim in potrošniškim načinom življenja, ki ga povzroča trend globalizacije.

7 Viri in literatura

- Beismann, M., Steinicke, E. 2019: New in-migrants – new chances: the revitalization of abandoned villages from outside, in alpine refugees. Immigration at the Core of Europe. Cambridge.
- Beismann, M., Čede, P., Steinicke, E. 2022: Neue Pioniere in ostalpinen Peripherräumen: die Wiederbelebung von Geisterdörfern und partiellen Wüstungen in Friaul. *Geographica Helvetica* 77-1. DOI: <https://doi.org/10.5194/gh-77-71-2022>
- Bender, O., Kanitscheider, S. 2012: New immigration into the European Alps: emerging research issues. *Mountain Research and Development* 32-2. DOI: <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-12-00030.1>
- Berry, B. J. L. 1976: *Urbanization and Counterurbanization*. London.
- Besednjak Valič, T., Kolar, J., Lamut, U. 2021: Fighting the big bad wolf of global trends: Technology transfer between HPC centres and SMEs. *Digital Policy, Regulation and Governance* 24-6. DOI: <https://doi.org/10.1108/DPRG-11-2020-0162>
- Čede, P., Steinicke, E. 2007: *Ghost towns* in den Ostalpen: Das Phänomen der Entvölkerung im friulanischen Berggebiet (Italien). *Geographica Helvetica* 62-2. DOI: <https://doi.org/10.5194/gh-62-93-2007>
- Čede, P., Steinicke, E., Deissl, G., Löffler, R., Steinicke, E. 2018: The Eastern Austrian Alps – their exceptional demographic status in the Alpine region. *European Countryside* 10-4. DOI: <https://doi.org/10.2478/euco-2018-0035>

- Cretton, V. 2018: In search of a better world in the Swiss Alps: lifestyle migration, quality of life, gentrification. *Utopia and Neoliberalism: Ethnographies of Rural Spaces*. Berlin.
- Fassio, G., Battaglini, L. M., Porcellana, V., Viazzo, P. P. 2014: The Role of the family in mountain pastoralism – change and continuity. *Mountain Research and Development* 34-4. DOI: <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-14-00019.1>
- Fourny, M.-C. 2018: *Montagnes en mouvements. Dynamiques territoriales et innovation social*. Grenoble.
- Garcia, F. 1977: Pouvoirs en souffrance: neo-ruraux et collectivités rurales du Pays de Sault Orientale. *Études Rurales* 65-1.
- Graves, P. E. 1980: Migration and climate. *Journal of Regional Science* 20-2. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.1980.tb00641.x>
- Gretter, A., Dalla Torre, C., Maino, F., Omizzolo, A. 2019: New Farming as an example of social innovation responding to challenges of inner mountain areas of Italian Alps. *Revue de Géographie Alpine* 107-2. DOI: <https://doi.org/10.4000/rga.6106>
- Grüner, B., Konzett, S. 2018: Gegen den Strom – Neue Zuwanderung in den alpinen Westen Österreichs. *Innsbrucker Jahresbericht 2016-2017*. Medmrežje: https://www.uibk.ac.at/geographie/igg/berichte/2017/pdf/8_gruener_konzett.pdf (20. 6. 2021).
- Hägerstrand, T. 1969: Innovation diffusion as a spatial process. *Geographical Review* 59-2.
- ISTAT 2019. Medmrežje: <http://www.demo.istat.it>. (20. 4. 2019).
- Jacob, J. C. 1997: *New pioneers. The Back-to-the-Land Movement and the Search for a Sustainable Future*. University Park.
- Jelen, I. 1996: Le calendrier écologique, fondement de la cohésion sociale des communautés alpines. *Geographies et Cultures* 18.
- Jelen, I. 2014: *La Montagna ai Montanari*. *Atti del 99. Congresso di Club Alpino Italiano e Società Alpina Friulana*. Udine.
- Löffler, R., Walder, J., Beismann, M., Warmuth, W., Steinicke, E. 2016: Amenity migration in the Alps: Applying models of motivations and effects to 2 case studies in Italy. *Mountain Research and Development* 36-4. DOI: <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-16-00042.1>
- Mayer, H., Meili, R. 2016: New highlander entrepreneurs in the Swiss Alps. *Mountain Research and Development* 36-3. DOI: <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-16-00040.1>
- Mayring, P. 2019: Qualitative content analysis: Demarcation, varieties, developments. *Forum: Qualitative Social Research* 20-3. DOI: <https://doi.org/10.17169/fqs-20.3.3343>
- McIntyre, N. 2009: Rethinking amenity migration: integrating mobility, lifestyle and social-ecological systems. *Die Erde* 140-3.
- Mercier, C., Simona, G. 1983: Le néo-ruralisme. Nouvelles approches pour un phénomène nouveau. *Revue de Géographie Alpine* 71-3.
- Meyer, H. 1998: Attraktive Kulturlandschaften als Grundlage ländlicher Entwicklung. *Forschungsberichte der Bundesanstalt für Bergbauernfragen* 43.
- Moss, L. A. G. 2006: *The amenity migrants. Seeking and Sustaining Mountains and their Cultures*. Cambridge.
- Moss, L. A. G., Glorioso, R. S. 2014: *Global amenity migration-transforming rural culture. Economy and Landscape*. Kaslo.
- Steinicke, E. 1991: *Friaul: Bevölkerung und Ethnizität*. *Innsbrucker Geographische Studien* 19. Innsbruck.
- Steinicke, E., Cirasuolo, L., Čede, P. 2007: Ghost towns' nelle Alpi Orientali. Il fenomeno dello spopolamento nella zona montuosa del Friuli. *Rivista Geografica Italiana* 114.
- Steinicke, E., Čede, P., Löffler, R. 2012: In-migration as a new process in demographic problem areas of the Alps. Ghost towns vs. amenity settlements in the alpine border area between Italy and Slovenia. *Erdkunde* 66-4. DOI: <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2012.04.04>

- Steinicke, E., Čede, P., Löffler, R., Jelen I. 2014: Newcomers nelle regioni periferiche delle Alpi. Il caso dell'area di confine tra Italia e Slovenia nelle Alpi Giulie. *Rivista Geografica Italiana* 121-1.
- Urbanc, M., Šmid Hribar, M. 2021: Livek: A mountainous border area's transformation from a ski paradise to a resilient community. *Culture and Climate Resilience*. Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-58403-0_4
- Varotto, M., Lodatti, L. 2014: New family farmers for abandoned lands. *Mountain Research and Development* 34-4. DOI: <https://doi.org/10.1659/MRD-JOURNAL-D-14-00012.1>
- Zanini, L. 1964: Friuli Migrante. Udine.
- Wilson, G. A. 2009: The spatiality of multifunctional agriculture: A human geography perspective. *Geoforum* 40-2. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2008.12.007>

8 Summary: Abandoned settlements in the mountainous areas of Friuli-Venezia Giulia: the possibilities of recovering of the Canal del Ferro

(translated by the authors)

The mountain communities of Friuli-Venezia Giulia are all and traditionally characterized by emigration movements (Zanini 1964). However, and in spite of this, up to the 1950s, the demographic balance of the Friuli mountainous area remained positive, and the surplus of births was able to compensate for the depopulation rates caused by the same migrations; in subsequent periods, however, the biodemographic effects – which tend to occur over longer periods of time, beyond the generations – became negative, contributing so to a decisive change in the demographic balance. In this regard, it is also necessary to consider the effects induced by the earthquakes of 1976, which hit Friuli at a critical moment of transformation towards late modernity, causing vast destruction in practically all the settlements of northern Friuli in the hills and mountains. Among other effects, the earthquakes led to a further wave of migration, but this time on a local scale, with a concentration of population in the municipal capitals, thus causing a definitive loss of population in the peripheral and remote settlements (often classified as fractions or »scattered houses«).

Since the Second World War, the phenomenon of the »new highlanders«, or rather of »amenity migrants«, has become progressively more relevant in the mountainous of Friuli. This area suffered the greatest loss of population in the entire Alpine region. The phenomenon of the »new highlanders« became visible in particular in the context of settlements generally abandoned in the late modern era in the second half of the twentieth century (Steinicke, Cirsuolo and Čede 2007). The so-called ghost towns, or rather ghost villages, where, also thanks to these »new immigrants«, a certain recovery is perceptible since the first years after 2000 (Steinicke, Cirsuolo and Čede 2007; Steinicke et al. 2014; Beismann, Čede and Steinicke 2022). At least, thanks to these new arrivals, the processes of abandonment seem to slow down, so much that for several decades' various areas seem to recover demographically, retrogressive a secular trend of depopulation. More and more families and individuals from non-Alpine areas move their residence (both permanently and/or temporarily) to the valleys of the Friuli Alps in search of a better living conditions and to be more in contact with nature and the great mountain spaces.

Certainly, the overall migratory balance of the area is still negative, but several of the abandoned settlements which appeared to be abandoned until the year 2000 (there are record cases of resettlement or even repopulation). Anyway, this is true, both for the most attractive localities and for the areas that are not particularly suitable for tourism and housing, such as the *Canal del Ferro* and its respective side valleys (Figure 1). These settlements offer in a certain sense some laboratory conditions, where it is possible to follow the various effects – functional, social and economic. In particular, it is possible to observe various aspects of innovation, which characterize the »new arrivals«, which could therefore represent a source of encouragement for similar situations in other peripheral areas. Some authors describe these new immigrant as »new pioneers« (Jacob 1997).

Already from a brief visit to the villages, it is possible to understand the effects of the recovery, although they still appear. In the various villages, one can notice the effects of recovery of the building heritage, of the local infrastructures and of the agricultural activities generally induced by the movement of new immigration. This fact allows us to verify one of the aim of the research that is: If in this area of high Friuli, the phenomenon of the »ghost villages« (completely abandoned) is still expanding, or if it is in a phase of regression thanks to these new presences of migrants? A further objective is to try to understand what are the main innovations brought by the »new immigrants«, both in a cultural and economic sense?

In particular, we want to understand, if it is only a resumption of agricultural activity interrupted at the time of abandonment – perhaps one or more generations ago – possibly in terms of part-time activity (seasonal or weekends), or if it is possible to observe entirely new ways of using the land and mountain resources, so geographical effects of the phenomenon.

One more our question concerns the probability, that the »new mountaineers« can give motivation to a whole new economic cycle, and to other non-agricultural activities. According to Meyer (1998), the economic recovery can only strengthen the rural attractiveness of these areas, inducing a series of positive effects among such as better maintenance of the territory and a reduction of risks related to mountain nature (hydro-geological, fire or forest epidemics). The research makes use of a combination of methods to obtain a multi prospective and essentiality which involves two phases of work: the first is of cognitive nature with the study of the current situation in the settlements of the whole valley and a second is deeper in the municipality of *Moggio Udinese* – specifically in the *Aupa* Valley, lateral to the *Canal del Ferro*. Therefore, it was done an addition to an exploration of the current state, a confirmation of the cartographic representation of abandoned villages (by the same authors in 2007 and from previous periods) and a research of official statistics methods. The present research was supplemented with partially structured interviews with all the residents who were present during the field research with the aim of covering as much of the sample as possible.

The present study wants to demonstrate how the phenomenon of »new mountaineers« or »new immigrants« or »new pioneers« was initiated. It is clear that the settlement of »new immigrants« and generally the arrival of people into the mountains, which had already increased over the past two decades, both in remote and more easily accessible settlements, has definitely intensified since the onset of the Covid-19 health crisis. Difficulty and probable problems (lack of infrastructure and basic services, the accessibility of schools, the need of medical check-ups for all), do not obstruct these trends and sometimes are not even seeming so negatively.

The revitalization process corresponds with the development of new agropastoral activities and often the initiative of one or a few actors is sufficient to initiate the transformation processes on a larger scale. This means that the transformation itself does not depend so much on numbers, but on the fact that the innovators can actually carry out their projects and know how to involve the rest of the community.